

УДК 351:504.3

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.8>

Мельник В. І.,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення
Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID: 0000-0002-2659-9942

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ У РАЗІ ЗАГРОЗИ ТА ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

ON THE FUNCTIONING OF THE UNIFIED STATE CIVIL PROTECTION SYSTEM IN CASE OF THREAT AND EMERGENCY ENVIRONMENTAL SITUATIONS

У статті досліджено основні проблемні питання запобігання і реагування на надзвичайні екологічні ситуації силами цивільного захисту України. Акцентовано, що на державному рівні екологічну безпеку необхідно розглядати як складову частину національної безпеки. Наголошено, що попри створену в Україні єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, прийняття низки нормативно-правових актів щодо реагування та запобігання природно-техногенним надзвичайним ситуаціям, реалії сьогодення створили низку актуальних загроз у сфері екологічної безпеки, що впливає на стан національної безпеки держави.

Проаналізовано особливості функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій. Систематизовано завдання єдиної державної системи цивільного захисту, зокрема це: забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації; прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах; оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи; захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій; проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організація життєзабезпечення постраждалого населення.

Окреслено основні причини виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні. Охарактеризовано причини виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, до яких віднесено: – свідоме руйнування природного середовища, походження техніки, погіршення становища економічних об'єктів під час війн і диверсійних актів; – руйнівні катастрофи, що є наслідком некомпетентних чи помилкових технічних рішень; – природні стихійні явища.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, надзвичайна екологічна ситуація, екологічна безпека, єдина державна система цивільного захисту, сили цивільного захисту України.

The article deals with the main problematic issues of prevention and response to emergency environmental situations by the civil defence forces of Ukraine. It is emphasized that at the state level, environmental security must be considered as a component of national security. It is noted that, despite the unified state system of prevention and response to emergency situations, created in Ukraine, the adoption of a number of legal acts of preventing and eliminating the consequences of natural and technogenic disasters, today's realities have created a number of urgent threats in the field of environmental security, impinging on State security.

The peculiarities of the functioning of the unified state civil protection system in case of threat and emergency environmental situations are analyzed. The tasks of the unified state civil protection system are systematized, they are: ensuring the implementation of measures to prevent emergency situations; educating the public about behaviour and actions in the event of an emergency; forecasting and assessment of socio-economic consequences of emergency situations, determining on the basis of the forecast the need for forces, means, material and financial resources; notification of the population about the threat and respond to possible emergencies, timely and reliable information about the actual situation and the measures taken; protection of the population in case of emergency situations; carrying out rescue and other urgent works to eliminate the consequences of emergency situations, organizing life support for the affected population.

The main causes of anthropogenic accidents and catastrophes and the strengthening of occurrence of natural and technogenic accede in Ukraine are outlined. The causes of emergency environmental situations are characterized, they include: – deliberate destruction of the natural environment, the origin of technology, deterioration of economic facilities during wars and acts of sabotage; – destructive disasters resulting from incompetent or erroneous technical decisions; – natural disasters.

Key words: emergency situation, ecological emergency, ecological security, unified state civil protection system, civil defence forces of Ukraine.

Актуальність дослідження. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. Безпека людини і навколишнього середовища, захищеність від впливу шкідливих чинників різного характеру в умовах надзвичайних ситуацій є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства та національної безпеки країни.

Державна політика у сферах національної безпеки з-поміж іншого спрямовується на забезпечення екологічної безпеки та її складової – техногенної безпеки. Гарантуючись законодавчими актами держави, екологічна безпека, своєю чергою, покликана забезпечувати захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз антропогенного або природного характеру щодо навколишнього середовища.

Екологічні загрози національній безпеці України пов'язані зі: значним антропогенним порушенням та техногенною переважаністю території України; негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи; неефективним використанням природних ресурсів; широкомасштабним застосуванням екологічно шкідливих та недосконалих технологій; неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; негативними екологічними наслідками оборонної та військової діяльності [2].

Внаслідок російської агресії в країні вже зафіксовано понад 2000 фактів шкоди довкіллю, орієнтовна сума збитків становить 200 млрд грн. Державною екологічною інспекцією щодня фіксуються нові випадки екологічного тероризму, що можуть обернутися екологічною катастрофою не лише для нашої країни, а й людства загалом.

Варто констатувати, що наразі на території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Сьогодні питання захищеності населення, територій та об'єктів від негативних наслідків набуває особливої актуальності та має вирішуватися на рівні держави.

Стан наукового дослідження проблеми. Питання забезпечення безпеки привертають увагу не лише державних діячів і вчених, а й представників громадськості та засобів масової інформації.

Проблеми забезпечення національної безпеки та її складових, виявлення небезпек досліджувались провідними вітчизняними і зарубіжними вчених, зокрема В. Акімовим, В. Богдановичем, К. Гаджигевим, В. Горбуліним, А. Качинським, Ю. Кириченком, В. Косевцовим, А. Костровим, В. Новіковим, Г. Перепелицею, Г. Почепцовим, А. Прохожаєвим, М. Радаєвим, Г. Ситником, М. Сірант, Е. Скакуновим, М. Сливкою, С. Смутьським, А. Ткачовою, В. Шамраєм та іншими.

Окремі питання оцінки ризиків і прогнозування надзвичайних ситуацій, а також зменшення ризику та підвищення ефективності захисту населення і територій були предметом розгляду С. Андреева, В. Базилевича, А. Белоусова, М. Буланова, В. Вітлинського, П. Волянського, Н. Внукової, О. Гаманкової, В. Глуценка, О. Євсюкова, І. Криничної, М. Криштанович, М. Кулешова, С. Маслова, А. Роміна, О. Назаренка, Д. Полковниченка, С. Полторака, В. Садкового, О. Скрипника, А. В. Терент'євої, В. Тищенко, Е. Уткіна, В. Федорчака, В. Шахова, І. Шпильового та інших науковців.

З огляду на тривожну сьогоденну ситуацію в країні потребують доопрацювання питання функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій в аспекті окреслення специфічних функцій функціональних і територіальних підсистем щодо реалізації уникнення або зменшення потенційних ризиків задля уникнення жертв та матеріальних збитків унаслідок надзвичайних екологічних ситуацій.

Метою роботи є дослідження особливостей функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій в умовах військового конфлікту для подальшого наукового обґрунтування пропозицій щодо удосконалення державно-правового механізму реагування на екологічні виклики і загрози, їх можливого попередження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 16 Конституції України [1] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є одним із обов'язків держави. Також Основним Законом України кожному громадянину гарантовано право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, застосування зброї. Гарантом цього права виступає також держава, яка має – захищати населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного й природного характеру шляхом створення та розвитку єдиної загальнодержавної системи цивільного захисту. Відповідно до ст. 16 Конституції України [1] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є одним із обов'язків держави. Також Основним Законом України кожному громадянину гарантовано право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, застосування зброї. Гарантом цього права виступає також держава, яка має – захищати населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного й природного характеру шляхом створення та розвитку єдиної загальнодержавної системи цивільного захисту.

Відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням

на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту регулює Кодекс цивільного захисту України (далі – КЦЗ України) [3].

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем, до завдань якої з-поміж іншого віднесено: забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації; опрацювання інформації про надзвичайні ситуації, видання інформаційних матеріалів з питань захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій; прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах; оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи; захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій; проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організації життєзабезпечення постраждалого населення [3].

Відповідно до ст. 2 КЦЗ України надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності, а ліквідація наслідків надзвичайної ситуації – проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації [3].

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави [4].

Реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків – скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної

ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну [3]. Функції запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру в Україні виконує єдина державна система цивільного захисту.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави [4].

За певних обставин надзвичайна ситуація може перетворитися на катастрофічну. Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [3]. Стратегією державної екологічної політики України на період до 2030 року окреслено основні причини виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні, до яких з-поміж іншого віднесено: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій; істотні зміни стану геологічного середовища, зумовлені закриттям нерентабельних гірничих підприємств, гідрогеологічного режиму водних об'єктів, небажанням суб'єктів господарювання здійснювати заходи із запобігання аваріям та катастрофам на об'єктах підвищеної безпеки та потенційно небезпечних об'єктах тощо [5].

Єдина державна система цивільного захисту залежно від масштабу і особливостей надзвичайної ситуації, зокрема і надзвичайної екологічної ситуації, може функціонувати в режимі повсякденного функціонування; підвищеної готовності; надзвичайної ситуації; надзвичайного стану.

З метою забезпечення здійснення заходів в єдиній державній системі цивільного захисту щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, зокрема і екологічних, проводяться постійний моніторинг і прогнозування таких ситуацій.

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначається та діє відповідно до ст. 75 КЦЗ України. Робочим органом керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації є штаб з ліквідації її наслідків.

Залучення сил цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюється

органами управління, яким підпорядковані такі сили відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації. З метою запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, в тому числі й надзвичайних екологічних ситуацій, мінімізації їх можливих наслідків, організації узгодженого реагування сил цивільного захисту на небезпечні події та надзвичайні ситуації між оперативно-черговими (черговими, диспетчерськими) службами органів виконавчої влади всіх рівнів, підприємств, установ та організацій (у разі їх утворення) і оперативно-черговими службами ДСНС організовується обмін інформацією про загрозу або виникнення надзвичайної ситуації та хід ліквідації її наслідків у сфері відповідальності відповідної чергової служби [6].

Надзвичайним екологічним ситуаціям мають комплексну природу, характеризуються стихійними лихами або техногенними катастрофами чи аваріями, порушують нормальне функціонування природних і природно-антропогенних систем, завдають соціальної, економічної та екологічної шкоди (травмування чи смерть людей, погіршення стану здоров'я людей, руйнування об'єктів, забруднення повітря, водою, ґрунтів і т. п.), для їх ліквідації необхідне термінове прийняття узгоджених управлінських рішень.

Причинами виникнення надзвичайних екологічних ситуацій є: – свідоме руйнування природного

середовища, походження техніки, погіршення стану екологічних об'єктів під час війн і диверсійних актів; – руйнівні катастрофи, що є наслідком некомпетентних чи помилкових технічних рішень; – природні стихійні явища.

Висновки. Збройна агресія РФ призвела до зростання ризиків для життя і здоров'я людини, виникнення масштабних надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що потребує швидкого злагодженого реагування відповідних державних органів і пошуку оптимальних шляхів ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій та можливого їх попередження.

Проте загроза виникнення екологічних ризиків, пов'язаних з природними або антропогенними загрозами, сьогодні є занадто високою. Своєю чергою, удосконалення державно-правового механізму реагування на екологічні виклики і загрози, вжиття заходів і засобів, спрямованих на підтримку і гарантування екологічної безпеки, злагоджене здійснення заходів в єдиній державній системі цивільного захисту щодо запобігання виникненню надзвичайних екологічних ситуацій, сприятиме запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру, мінімізує виникнення ризиків для життя і здоров'я людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.09.2022).
2. Кузьмина В. А. Екологічна безпека: конспект лекцій. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2020. 124 с.
3. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI (Редакція від 06.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 21.09.2022).
4. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 № 1908-III (Редакція від 28.12.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення: 21.09.2022).
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#top> (дата звернення: 21.09.2022).
6. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2022).